

Marek Klodziński

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN

KSZTAŁTOWANIE SIĘ ROZWOJU PRZEDSIĘBIORCZOŚCI WIEJSKIEJ NA TLE OGÓLNOKRAJOWYCH I EUROPEJSKICH TENDENCJI

RURAL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN RELATION TO NATIONAL AND EUROPEAN TRENDS

Słowa kluczowe: dywersyfikacja gospodarki wiejskiej, pozarolnicza działalność gospodarcza na wsi, przedsiębiorczość wiejska, tworzenie nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich

Key words: diversification of the rural economy, non-agricultural economic activities in rural areas, rural entrepreneurship, creating new workplaces in rural areas

Abstrakt. O tempie rozwoju przedsiębiorczości na monofunkcyjnych obszarach wiejskich decydować będą mikroprzedsiębiorstwa prowadzone przez lokalnych przedsiębiorców, gdyż tereny te nie mają wystarczających atutów, aby przyciągnąć inwestorów zewnętrznych. Mikroprzedsiębiorstwa, które stanowią 95,2% ogółu firm w Polsce, odstają znacznie pod względem potencjału gospodarczego od podobnych przedsiębiorstw w krajach UE. Na obszarach wiejskich mikroprzedsiębiorstwa, w większym stopniu niż to wskazują dane ogólnokrajowe, ustępują pola mikrofirmom unijnym zarówno pod względem przeciętnej liczby zatrudnionych, jak i produktywności przypadającej na jednego zatrudnionego lub jedno przedsiębiorstwo. Gorsze pod wieloma względami warunki rozwoju przedsiębiorczości na terenach wiejskich w porównaniu z miastami oraz niższy poziom wykształcenia przedsiębiorców wiejskich, którzy w wielu wypadkach nastawieni są na przetrwanie, a nie na rozwój, decydować będą o powolnym tempie rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej. W ogólnokrajowej polityce wspierania rozwoju przedsiębiorczości należy uwzględnić odmienne warunki funkcjonowania firm na obszarach wiejskich, których zapotrzebowanie na pomoc wymaga innego ukierunkowania niż ma to miejsce w dużych aglomeracjach miejskich.

Wstęp

Konieczność rozwoju pozarolniczych działów gospodarki na terenach wiejskich nie budzi obecnie większych wątpliwości. Powstanie nowych miejsc pracy w bezpośredniej bliskości miejsc zamieszkania ludności wiejskiej jest korzystniejszym rozwiązaniem niż wielogodzinne dojazdy do pracy w dużych miastach. Spełnienie postulatu szybszego rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej jest trudne do spełnienia szczególnie w gminach peryferyjnych. Mimo dużych oczekiwań lokalnych społeczności w zakresie dywersyfikacji gospodarki wiejskiej, proces ten będzie przebiegał powoli, gdyż wielu gminom wiejskim trudno będzie zapewnić niezbędne warunki dla rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej, szczególnie w zakresie wykwalifikowanej siły roboczej i odpowiedniej infrastruktury. Bez koncentracji wydatków, np. infrastrukturalnych niezbędnych do funkcjonowania przedsiębiorczości w wybranych większych miejscowościach, mających szanse na szybszy rozwój, trudno będzie myśleć o stworzeniu na większą skalę nowych miejsc pracy pozarolniczej na wsi. Ożywienie gospodarcze małych miast i większych osiedli powinno być jednym z priorytetów polityki regionalnej [Heffner 2005]. Skuteczne wspieranie rozwoju obszarów wiejskich, które stanowią ponad 90% terytorium kraju, wymaga koordynacji wielu polityk uprawianych przez różne resorty. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, mimo prób uczynienia z tego resortu koordynatora polityki nakierowanej na całą wieś, uprawia własną politykę sektorową, obejmującą głównie zmniejszającą się grupę rolników.

Bez nowych rozwiązań instytucjonalnych na rzecz ożywienia społeczno-gospodarczego rozwoju obszarów wiejskich trudno się spodziewać, aby rozproszona polityka resortowa w sposób adekwatny zadbała o interes 40-procentowego społeczeństwa polskiego zamieszkującego tereny wiejskie. Jednym zaś z najważniejszych elementów polityki wiejskiej powinien stać się pozarolniczy rozwój gospodarczy.

Materiały i metodyka badań

Celem pracy było ukazanie barier rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej, trudności jej analizy na danych GUS i konieczności wypracowania odmiennych metod wsparcia firm wiejskich w odróżnieniu od terenów wysoko zurbanizowanych. Szczególny nacisk należy położyć na wsparcie rozwoju mikroprzedsiębiorczości na terenach marginalnych. Zwrócono także uwagę na fakt, iż rozwój przedsiębiorczości powinien koncentrować się w wybranych jednostkach osadniczych mających warunki na szybszy rozwój i na nich powinien skupiać się wysiłek różnego typu kierunków wsparcia.

W opracowaniu wykorzystano raport Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP) o stanie sektora małej i średniej przedsiębiorczości [Konieczna-Salamata, Stasiowski 2014, Łapiński 2014, Nieć 2014, Zadura-Lichota 2014]. Innym ważnym źródłem informacji były badania kierowane przez Bańskiego, dotyczące rozwoju przedsiębiorczości na terenach wiejskich, tj. diagnoza, kierunki i rekomendacje dla polityki rozwoju obszarów wiejskich [Bański 2014]. Pozostałe dane i informacje pochodzą z badań kierowanych przez Kłodzińskiego, których wyniki opublikowano w kilku monografiach [Kłodziński 1999, 2000, 2006], oraz badań innych ośrodków naukowych, np. IERiGŻ-PIB [Wasilewski i in. 2012].

Zarówno coroczne raporty PARP jak i dane GUS odnoszą się wyłącznie do ogólnokrajowej populacji podmiotów gospodarczych, nie różnicując ich w kategoriach wieś i miasto. Tym niemniej, biorąc pod uwagę, że firmy wiejskie stanowią około 30% ogólnokrajowej populacji przedsiębiorstw oraz zdając sobie sprawę ze znacznie trudniejszych warunków ich funkcjonowania na wsi w porównaniu z miastem, a także z uwagi na niższy poziom wykształcenia przedsiębiorców wiejskich, można pokusić się o pewną ocenę stanu sektora przedsiębiorczości wiejskiej. Ocenę tę bardzo komplikuje fakt ogromnego zróżnicowania mikrofirm, które stanowią ponad 96% ogólnej populacji firm wiejskich. Lepsze rozpoznanie osób samozatrudnionych, stanowiących bardzo specyficzną kategorię zawodową, pozwoliłoby na zaproponowanie zróżnicowania form oddziaływania na mikrofirmy wiejskie. Inaczej bowiem należy traktować firmę, której powstanie wymusił na swoim pracowniku pracodawca, a inaczej mikrofirmę świadczącą usługi dla lokalnej ludności, zatrudniającej pracowników najemnych.

Wyniki badań

Spadki i wzrosty koniunktury gospodarczej powodują, że w pewnych latach notujemy wzrost liczby nowo założonych firm, w innych zaś spadek. Liczba aktywnych firm w Polsce oscyluje wokół 1,8 mln. Liczba przedsiębiorstw w Polsce rośnie w podobny sposób jak w krajach o zbliżonym do nas poziomie rozwoju. Polska jest w czołówce krajów o największej liczbie nowo powstałych firm – w roku 2012 zarejestrowano 518 tys. przedsiębiorstw, a zlikwidowano 311 tys. [Łapiński i in. 2014]. Dane te jednak trzeba traktować z dużą ostrożnością, choćby ze względu na dużą skalę zjawiska wymuszania przez pracodawców zakładania własnych przedsiębiorstw przez pracowników. Ponadto bezzwrotna pomoc unijna, bez obowiązku posiadania własnego wkładu pieniężnego, powoduje znaczny wzrost jednoosobowych firm, z których nie wszystkie podejmują działalność gospodarczą.

Przedsiębiorstwa w Polsce pod względem przeciętnej liczby pracujących i zatrudnionych są mniejsze niż ich odpowiedniki w krajach Unii Europejskiej (UE). Produktywność przedsiębiorstw w Polsce mierzona wynikami przypadającymi na jednego pracującego lub jedno przedsiębiorstwo jest wyraźnie mniejsza niż w krajach UE. Jednak produktywność w stosunku do nakładów wypada lepiej w polskich firmach, co stanowi o ich przewadze konkurencyjnej w stosunku do przedsiębiorstw UE. Trzeba jednak mieć na względzie fakt, że dość trudno będzie dalej w Polsce utrzymywać tak niski udział kosztów osobowych w produkcji. Warto też zaznaczyć, że w porównaniu z innymi krajami Europy poziom inwestycji w środki trwałe przeciętnej firmy w Polsce jest znacznie niższy niż w lepiej rozwiniętych krajach UE. Niestabilność i częstotliwość wahań działalności inwestycyjnej przedsiębiorstw polskich jest poważnym hamulcem ich rozwoju. Polska uzyskuje dobre wyniki na tle innych krajów, jeśli chodzi o udział procentowy osób dorosłych, które zamierzają w ciągu najbliższych trzech lat założyć własną firmę. Natomiast wyprzedzają nas

kraj lepiej rozwinięte państwa UE pod względem takich wskaźników, jak: otwieranie działalności gospodarczej po dostrzeżeniu szansy powodzenia, uznania społecznego dla przedsiębiorców, którym udało się odnieść sukces oraz – co jest bardzo istotne – stopnia w jakim szkoła pomaga w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych.

Mimo że struktura przedsiębiorstw w Polsce zbliża się stopniowo do unijnej, to jednak dalej są w niej dość istotne różnice. Polska przedsiębiorczość w znacznie wyższym stopniu jest zdominowana przez mikroprzedsiębiorstwa (Polska – 95,2%, UE – 92,3%) [Zadura-Lichota 2014]. Udział małych przedsiębiorstw w UE wynosi 6,2%, a w Polsce 3,2%, czyli jest prawie dwukrotnie niższa. Natomiast udział średniej wielkości podmiotów gospodarczych jest zbliżony do unijnego (0,9% w Polsce, 1,0% w UE) [Lapiński i in. 2014]. Według danych Eurostatu, udział sektora przedsiębiorstw w tworzeniu PKB w Polsce jest na tym samym poziomie, co średnia unijna (47,8%). Z kolei w świetle danych GUS, przedsiębiorstwa działające w Polsce generują blisko 3/4 PKB. Dane Eurostatu ukazują również wyraźnie niższy niż w UE udział sektora mikro- i małych przedsiębiorstw w tworzeniu PKB.

Mimo przewagi przedsiębiorstw unijnych nad polskimi trzeba zaznaczyć, że polskie firmy rozwijają się szybciej niż w UE. Należy mieć także na względzie fakt [Leszczyński 2013], że tylko 28% polskich przedsiębiorstw wprowadziło innowacje w latach 2008-2010, tymczasem w Niemczech było ich 79%. Z Polski pochodzi zaledwie 0,12% światowych patentów na wynalazki, podczas gdy z Hiszpanii dziesięciokrotnie więcej. Z kolei w rankingu Doing Business na 189 krajów Polska zajmuje odległe 161. miejsce. Wyraźnie widać wzrost aktywnych firm, ale z tych 1,8 mln przedsiębiorstw tylko milion jest w stanie rozwijać się, tak aby tworzyć nowe miejsca pracy. Mimo że wzrost gospodarczy Polska zawdzięcza sektorowi małej i średniej przedsiębiorczości, to jest jeszcze bardzo dużo barier do usunięcia tak, aby polskie firmy mogły być bardziej konkurencyjne w stosunku do firm krajów wyżej rozwiniętych Europy Zachodniej.

Ranking wojewódzki rozwoju przedsiębiorczości nie wykazuje większych zmian od co najmniej 10-15 lat. W rankingu tym województwa wschodniej Polski, o przewadze rolniczych terenów monofunkcyjnych, wykazują najniższe wskaźniki rozwoju przedsiębiorczości. Jedną z przyczyn, obok niskiej urbanizacji tych regionów, jest to, że przedsiębiorcy na wschodzie Polski w porównaniu z właścicielami firm regionów lepiej rozwijających się charakteryzują się zachowawczymi postawami nastawionymi często na przetrwanie, a nie na rozwój. Oceniają oni np. bardziej pesymistycznie koniunkturę gospodarczą, a ich strategią na kryzysowe sytuacje jest obniżanie kosztów pracy, cen wytwarzanych produktów, a nie wprowadzanie nowych technologii i wytwarzanie ulepszonych produktów, co znacznie częściej deklarowali przedsiębiorcy z innych, bardziej rozwiniętych regionów [Nieć 2014].

Rozwojowi przedsiębiorczości na wiejskich obszarach marginalnych powinny być poświęcone odrębne programy, uwzględniające zarówno trudne warunki lokalne, jak i poziom wykształcenia przedsiębiorców, z którego wynika często słabo ekonomicznie uzasadniony sposób działania ich firm [Halamska 2013]. Na poziom rozwoju przedsiębiorstw wiejskich często wpływa kapitał ludzki zatrudnionych pracowników. W 2013 roku 78% pracodawców poszukujących osób do pracy miało trudności w znalezieniu odpowiednich kandydatów. W przypadku zatrudnionych jedynie 50% pracodawców jest zadowolonych ze swych pracowników [Koniczna-Sałamatin, Stasikowki 2014]. Omawiane problemy jeszcze z większym nasileniem występują na terenach wiejskich i stanowią poważną barierę rozwoju wiejskiej przedsiębiorczości, zniechęcającą inwestorów do lokalizacji na wsi nowoczesnych zakładów produkcyjnych.

Trzeba zdać sobie sprawę, że lokalizacja w krajach rozwiniętych UE większych przedsiębiorstw innowacyjnych na wsi wymaga często budowy osiedla dla przyszłych pracowników. Rodzi się natychmiast pytanie, czy obszary wiejskie w Polsce są na tyle atrakcyjne, że fachowcy zatrudnieni w zakładach, zechcą zamieszkać w oferowanych im mieszkaniach na tych terenach. Innym pytaniem jest to, jaki inwestor zechce ponieść koszty takiego przedsięwzięcia. Nieodparcie nasuwa się teza, że rozwój przedsiębiorczości wiejskiej, a szczególnie na terenach marginalnych będzie procesem powolnym opartym głównie na lokalnych małych przedsiębiorcach.

Podsumowanie

Wiele wskazuje, że dość powszechna forma samozatrudnienia będzie wciąż istniała, a mikrofirmy będą nadal najliczniejszą kategorią firm w Polsce. Brak jest danych liczbowych wskazujących, jak wielka jest skala wymuszonego samozatrudnienia i jak duża jest grupa osób chcących pojedynczo wykonywać pracę w formie działalności gospodarczej. Odmienną kategorią mikrofirm są przedsiębiorstwa zatrudniające pracowników i planujące dalszy swój rozwój. Brak dokładnego rozeznania poszczególnych kategorii mikrofirm i ich potrzeb oraz problemów utrudnia zaproponowanie dla nich odmiennych polityk wsparcia.

Największą barierą rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej jest niedostateczny rozwój infrastruktury instytucjonalnej z tzw. otoczenia biznesu. Bez lepszej dostępności doradztwa i usług finansowych uwzględniających specyfikę pracy podmiotów gospodarczych na wsi, trudno będzie sobie wyobrazić postęp w ich dalszym rozwoju. Istniejące obecnie firmy wspomagające rozwój przedsiębiorczości w postaci Krajowego Systemu Usług, są zbyt odległe od specyficznej problematyki rozwoju firm wiejskich. Ich działalność jest zbyt mało dostosowana do potrzeb przedsiębiorcy wiejskiego. Niewielkie rozeznanie potrzeb firm wiejskich czyni, że pewne usługi doradcze nastawione głównie na przedsiębiorcę miejskiego są mało przydatne na wsi. Tymczasem, najbardziej rozpoznawalne na wsi ośrodki doradztwa rolniczego (ODR) w niewielkim stopniu pełnią w satysfakcjonującym stopniu usługi doradcze dla przedsiębiorców wiejskich. Tylko nieliczne ODR-y zajęły się w sposób zauważalny działalnością na rzecz reorientacji zawodowej rolników i ich rodzin. Stworzenie przez nie, wspólnie z wyższymi uczelniami, np. centrów rozwoju biznesu wiejskiego, byłoby właściwym wsparciem małej przedsiębiorczości. Przedsiębiorstwa wiejskie znacznie skorzystały ze środków pomocowych UE. Tylko w latach 2007-2011 na obszarach wiejskich dla mikrofirm z różnego typu programów wsparcie wyniosło 2,4 mld zł [Wasilewski 2012]. Fundusze te wpłynęły bardzo korzystnie na rozwój wielu przedsiębiorstw wiejskich. Jednak środki te, mimo dużych oczekiwań w zakresie dywersyfikacji gospodarki wiejskiej, nie spowodują, że w każdej wsi i każdej gminie zaczną w większej skali powstawać nowe firmy i nowe miejsca pracy, szczególnie na terenach peryferyjnych. Dlatego potrzebna jest polityka koncentracji wydatków ukierunkowanych na rozwój przedsiębiorczości w wybranych miejscowościach, które mają warunki i szanse na szybszy rozwój.

Sektor małej i średniej przedsiębiorczości rozwija się w zadowalającym tempie wyłącznie na terenach atrakcyjnych turystycznie. Problemem jest rozwój gmin peryferyjnych. Do gmin tych nie przyjdą inwestorzy i proces rozwoju przedsiębiorczości przy starzejącej się ludności i procesach depopulacyjnych będzie bardzo powolny. Dla takich terenów potrzebne są odrębne metody postępowania wspierające lokalną przedsiębiorczość. Dotychczasowe zasady wspierania przedsiębiorczości w postaci ogólnokrajowych programów powinny ulec zróżnicowaniu tak, aby uwzględnić nie tylko specyfikę funkcjonowania podmiotów gospodarczych na wsi, ale także cechy osobowe ich właścicieli oraz fakt ogromnych trudności w aktywizowaniu ludności wiejskiej.

Wiejskie przedsiębiorstwa są mniej konkurencyjne od ich odpowiedników w miastach. Przedsiębiorczość wiejska jest prowadzona w mniejszej skali i w dużym rozproszeniu [Bański 2014]. Mała różnorodność branżowa powoduje, że zbyt dużo wysiłku przedsiębiorcy wiejscy poświęcają na konkurowanie ze sobą. Słaba innowacyjność jest wynikiem braku dobrze wykwalifikowanej kadry pracowniczej, a to powoduje prowadzenie firmy w sposób tradycyjny. Trzeba jednak zaznaczyć, że efekt zewnętrznych źródeł finansowania przedsiębiorstw wiejskich oraz stopniowa poprawa infrastruktury technicznej gmin powoduje zmniejszenie bariery nie tylko dystansu, ale i innowacyjności. Odejście od polityki jednakowego traktowania dużych i małych firm znacznie pomogłoby małym firmom wiejskim w ich dalszym rozwoju. Przedsiębiorstwom wiejskim nie pomaga wysoki stopień regulacji gospodarki. Przedsiębiorcy czekają od dawna i niestety nie należy się spodziewać, że nastąpi to wkrótce, na uproszczenie i ujednoczenie przepisów regulujących działalność gospodarczą. Obecnie nadmierne rozbudowane przez biurokrację ustawodawstwo jest postrzegane jako najistotniejsza bariera rozwoju firm wiejskich, a bez ich rozwoju nie nastąpi wzrost aktywizacji społeczno-gospodarczej wsi. Przedsiębiorczość ma największą misję do

spełnienia na terenach marginalnych, na których rozwoju powinno szczególnie zależeć. Strefy peryferyjne w Polsce zajmują 50% obszaru kraju i żyje na nich 30% ludności. Racjonalność ekonomiczna każe lokować nakłady w dużych miastach i ona jest przeciwstawna tezie równomiernego rozwoju. Potrzebne są więc nowe idee i nowe strategie rozwoju dla obszarów peryferyjnych.

Literatura

- Bański J. 2014: *Koncepcje systemowego wsparcia przedsiębiorczości*, IGiPZ PAN, FDPA, Warszawa 2014.
- Halamska M. 2013: *Wiejska Polska na początku XXI wieku. Rozważania o gospodarce i społeczeństwie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Heffner K. 2005: *Małe miasta a rozwój lokalny i regionalny*, Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamieckiego w Katowicach.
- Kłodziński M. 1999: *Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Kłodziński M., Rosner A. 2000: *Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich wschodniego i zachodniego pogranicza*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Kłodziński M., Fedyszak-Radziejowska B. 2002: *Przedsiębiorczość wiejska w Polsce i krajach Unii Europejskiej*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Konieczna-Sałamata J., Stasiowski J. 2014: *Przedsiębiorcy o sobie – ocena sytuacji gospodarczej i kondycji firm w 2013 roku*, [w:] *Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2012-2013*, PARP, 68-82.
- Leszczyński A. 2013: *Zafundujmy sobie dobre państwo*, Gazeta Wyborcza, 23-24 luty, 14-15.
- Łapiński J., Nieć M., Rzeźnik G., Zakrzewski R. 2014: *Działalność sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce na tle krajów UE*, [w:] *Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2012-2013*, PARP, 14-43.
- Nieć M. 2014: *Ranking przedsiębiorczości w układzie wojewódzkim. Wskaźnik syntetyczny*, [w:] *Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2012-2013*, PARP, 61-67.
- Wasilewski A. 2012: *Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej 2020*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Zadura-Lichota P. 2014: *Mikroprzedsiębiorstwa w Polsce w latach 2012-2013*, [w:] *Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2012-2013*, PARP, 44-53.

Summary

The speed of entrepreneurship development in monofunctional rural areas will be determined by micro-companies run by local entrepreneurs, since these areas do not possess sufficient assets to attract foreign investors. Micro-companies, which constitute 96% of all companies in Poland, lag considerably behind similar enterprises in the EU in terms of the economic potential. Micro-companies in Polish rural areas are losing ground to micro-companies in the EU to a greater extent than shown by the national figures, both in terms of the average number of employees and productivity per one worker or per one company. Worse conditions for the development of entrepreneurship in rural areas as compared to cities and a lower level of education of rural entrepreneurs, who in many cases are oriented on survival rather than development, will influence the slow pace of development of rural entrepreneurship. The national policy of promoting the development of entrepreneurship should take into account different operating conditions of companies in rural areas, where the demand for assistance requires a different direction than in large urban areas.

Adres do korespondencji
Prof. dr hab. Marek Kłodziński
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN
ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa
tel. (22) 657 28 27
e-mail: irwir@irwirpan.waw.pl